

Пролєсв С.В., Швецова А.В.

СЕНС НАЦІЇ ТА ФЕНОМЕН НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ.

Нація як метафізична ідея. Наш час раптом виявився завершувальним актом європейської драми “націоналізації історії”, прологом якої стала чотири століття тому Нідерландська буржуазно-визвольна революція, а початковими актами двісті років назад – Визвольна війна США та Велика французька революція. Взагалі за цей період національне питання ніколи не втрачало значущості, набуваючи лише більш явних чи більш прихованих, більш цивілізованих або більш грубих форм виразу. Але події сьогодення зробили національне визначення одним з головних вимірів життя сучасного суспільства, надали йому гострої актуальності. Однак у силовій напрузі політичних пристрастей ідея нації раз у раз спотворювалась і захарашувалась суто кон’юнктурними її використаннями. Її занадто різноманітне застосування (передусім у політичній практиці, – як і в думці, що цю практику супроводжує) створило парадоксальну ситуацію: поняття, що стало чи не найбільш вживаним у сучасній політичній лексиці, яке так часто прилучається для висловлення різних суспільно-політичних прагнень, майже втратило чіткий сенс. Вживане усіма, поняття нації означає для кожного різне і навіть несумісне.

Ця стертість ідеї нації, надмірна політична заангажованість, невиправдано широкі межі і контексти її використання роблять необхідною реконструкцію ідеї нації у її власному значенні. Звичайний шлях, по якому найчастіше йдуть для вирішення подібного питання, – це шлях співставлення існуючих визначень поняття. Але у даному випадку він дезавується тим, що нація є не одним з часткових понять політичної свідомості, а *метафізичною ідеєю*, яка визначає цю свідомість і, отже, потребує іншого типу аналізу.

Які ж можливості розуміння містить у собі ідея нації? Коли ми називаємо певний предмет, ставлячи завдання його осмислення, то спрямування свідомості вже визначено предметом. Ідея ж нації сама створює певну спрямованість мислення. Вона належить до граничних визначень гуманітарної свідомості, які направляють цю свідомість і зумовлюють характер її роботи; вона є одним з чинників, яким створюється осмисленість гуманітарного погляду на речі, нею “категоризується” світ гуманітарної свідомості. Цю обставину ми підкреслимо, щоб було зрозуміло: надалі йтиметься не про “визначення” поняття нації, а про ту можливість розуміння, конституювання певного сенсу і спрямованості мислення, яке створює ідея нації. Тобто, загалом кажучи, йтиметься про мислення, яке народжується ідеєю нації і відправляється від неї як свого вихідного пункту.

Нація як історичний вибір. Русійною силою свідомості, як відомо, нація стає у новітній період європейської історії. Вона працює як могутня політична ідея, яка покликана вирішити низку важливих світоглядних питань і завдань. Серед останніх виділимо такі: подолати територіально-культурну відокремленість різних місцевостей країни, зняти їх значущість в плані політичного самовизначення, скасувати їх традиції, особливі права і автономність життя; знищити станові бар’єри, що поділяли суспільство, ввести принципіву рівність прав всіх його членів; створити нову спільність людей, і разом з нею нову спільність життя, яке втілюється у цілу низку відповідних політичних, соціальних, культурних форм: від громадянського суспільства і національної держави до невід’ємних прав особистості і загальнонаціональної літератури. Таким чином, ідея нації стала могутнім засобом консолідації і обґрунтування нової спільності людей та їх життя, яка – долаючи, руйнуючи і перетворюючи попередні форми спільності із відповідною системою цінностей, – вивільнила величезну енергію історичної дії і надала їй певного спрямування. Усі “локальності”, “особливості” соціального, культурного, етнічного чи географічного порядку були кинуті у тигель загальнонаціонального життя. Не всі з них, звичайно, зникли у ньому, поглинуті духом всезагальності, але не було жодної, яка б певним чином не перетворилася. І лише те, що витримало напругу цього загальнонаціонального випробування, залишилося існувати.

Що ж чи кого консолідувала ідея нації? Якщо ми скажемо, що нею консолідувався французький, чи німецький або італійський народ, набуваючи нової форми історичної спільності, то таке ствердження буде містити у собі стільки ж правди, скільки хибності. Дійсно, нація виникає за певних історичних передумов культурної, етнічної (родової), соціальної спільності чи поєднаності населення. Вона не з’являється на порожньому місці силою самого лише заклику, а спирається на історично створену спільність. Але, разом з тим, нація не лише надає нової форми спільності, яка вже була, а й створює те, чого раніше не існувало. У цьому сенсі і виключне історичне значення нації і національних рухів. Ідея нації приводить до такої спільності і такого буття, яких раніше просто не було. Самовизначення націй – у процесі якого, власне, і створюються самі нації, – це один з найглибших виявів історичної творчості людства. У певному розумінні французи, німці, італійці, так само як і українці, поляки чи фіни з’являються разом зі своєю національною державою, – тобто тоді, коли вони стають повновладними розпорядниками власної долі на засадах загальнонаціонального життя.

Як впливає з вищезазначеного, нація не може бути визначена суто статичним чином, шляхом перерахування та підсумовування певних рис, які характеризують націю як специфічну спільність людей. Нація виникає і конститується у самовизначенні, тому саме з аналізу особливостей останнього ми приходимо до розуміння суті нації як специфічного історичного, суспільного, культурного утворення.

Передусім, нація визначена вже самою ситуацією вибору себе, який вона робить. Народ стає нацією настільки, наскільки обирає власне буття, спрямованість своєї долі і зусиль, своє місце в історії та людстві. Лише народ, який потрапляє у цю ситуацію онтологічного вибору, отримує найважливішу передумову для перетворення у націю і робить перший крок свого національного буття. Приступити до самовизначення, означає ствердити себе у *вимірі культури*, яка, власне, і є різноманітно існуюча сила самовизначення людини як особливого буття. Обирати себе – тобто змінювати своє існування, керуючись історичним проектом – означає вступити у історію з позаісторичного, цілком традиційного існування, обрієм якого є історична ретроспектива і апробовані минулим форми буття. Нарешті, праця національного творення не є власне родовою дією, а відбувається через дію *кожного*, – кожної людської особи, яка

належить до нації. Онтологічний вибір, у якому конститується нація, неможливий як вибір спільності; він не буде дієвим і історично результативним, якщо не здійсниться як вибір кожного. Лише такою організацією вибору він стає можливим як національний вибір, і разом з тим лише таким вибором створюється адекватна національному буттю людська спільність (чи суспільність).

Відтак виникає ще одне питання: де існує нація, у якому культурно-історичному просторі? Адже зрозуміло, що ця нова спільність не може існувати у попередніх соціокультурних вимірах буття. Впорядкований попередньою системою цінностей світ зникає одночасно з процесом становлення загальнонаціонального життя і силою самого цього процесу. У нових можливостях існування, які відкриваються перед нацією, національне життя закономірно опиняється у ситуації, коли воно себе не знає, ще себе не знає: ані своїх можливостей, ані своїх меж. І встановити ці межі, окреслити себе певним чином нація не може інакше, як пробуючи здійснити *всесвітню* чи *загальнолюдську місію*.

Ефект “нації для світу”. Тут ми стикаємося з вкрай важливою рисою національного життя, яку б можна було висловити тезою “нація для світу”, чи “нація у людстві”. Простір, у який виводить націю процес самовизначення і в якому вона здатна плідно розвиватися – це всесвітня історія. Лише з загальнонаціональним життям і з'явилося людство як таке, а також всесвітня історія як простір існування людства. (До речі, про це свідчать приклади таких всесвітніх релігій, як християнство та іслам. Як та, так і інша знайшли своє людство: перша – Pax Romana, людство, створене силою давньоримської нації, яка в межах Імперії поєднала країни і народи Середземномор'я; друга – людство, створене Арабським халіфатом, який політично об'єднав близькосхідну єйкумену). Тому ідея нації – це разом з тим надання шансу кожному народові випробувати себе на терені всесвітньої історії, стати справжньою дієвою часткою людства.

Останній момент слід підкреслити. Існує стереотип свідомості, за яким національна культурна орієнтація протиставляється загальнолюдській. Його виникнення слід віднести знов-таки до нерозуміння сенсу нації. Загальнонаціональна культура (література, наукове співтовариство, національний ринок тощо) не може існувати виключно “сама для себе”. У кожній з форм загальнонаціонального життя покладений могутній імпульс до самовизначення. Останнє ж потребує певного простору дії, звертає національні зусилля назовні. Нація в усіх вимірах свого буття прагне ствердитися серед інших націй, що, природно, вводить її до світового загалу. Осердя національного буття полягає не в тому, щоб ревно плекати свою культурно-етнічну особливість, мов недужний, який вигріває і плекає хворе місце, а в волі до участі в житті людства, у визначенні в обширі світової історії.

Із сказаного ясно, що єдність нації аж ніяк не можна звести лише до чинників етнічної спільності, що інколи не лише робиться, а й вважається самоочевидним. Недавня вітчизняна традиція філософування, створена радянським марксистом, відносила націю до однієї з тем соціальної філософії, розглядаючи її у загальному контексті “соціально-етнічних спільностей людей”. Хто не пам'ятає цієї послідовності: “плем'я” – “народність” – “нація”; послідовності, що її увінчував останній ідеологічний винахід: “нова історична спільність людей – радянський народ”.

Що нація є “соціально-етнічною спільністю” – неможливо заперечити. Але це той самий випадок, коли часткова і зверхня правда гірша від свідомої фальсифікації. Наведене позитивне визначення нації приховує (не будемо стверджувати, що свідомо) її значення як визначної метафізичної і світоглядної ідеї, що стала одним з головних ідейних чинників перетворення життя європейського людства у новий час. Якщо ми бажаємо дійсно щось зрозуміти у феномені нації, слід повернути цей (взагалі загальновідомий – у європейській традиції) сенс національного, якимось загублений вітчизняною гуманітарною свідомістю, із забуття чи сутінків неувagi до нього.

Перетворення етносу. Етнічне, родове за своєю суттю поняття нації містить погляд на людей, чия спільність вбачається у крові, єдності походження. Тут єдність є єдністю одного коріння: вона цілком генетична; тут історія дорівнює генеалогії. Звичайно, єдність доповнюється формами культури, які зміцнюють її і роблять дієвою. Попри буквальний сенс поняття, родовий зв'язок ніколи не буває цілком природним. Значну частку його становить визнання належності до роду. Це вірно навіть у випадках найбільш прискіпливого і суворого контролю за “чистотою крові” – скажімо, у правлячих королевських династіях. Красномовним і близьким є приклад династії Романових, у жилах яких починаючи з Катерини II (німецької принцеси) та її сина Павла I (народженого від позашлюбного зв'язку з боярином Салтиковим) не було ані краплі крові Романових. Що, однак, не завадило їх нащадкам ще півтора століття носити це ім'я і самодержавно керувати Росією, бо загальна думка визнавала їх Романовими. Що ж казати про кровну єдність менш поважних родів і цілих народів! Поруч з кровним наслідуванням тут завжди діє асіміляція, якою далекі і чужі народу люди обертаються на його членів. Форми національного життя, які приймаються цими людьми як форми власного самовизначення, стають своєрідним посвяченням їх у загал даного народу. Культурні форми виконують тут роль давніх магічних обрядів, якими браталися вірні друзі, стаючи немов би кровні брати. Мова, звичаї, вірування, зовнішній вигляд і особливості поведінки – все це споконвіку слугувало етнічній єдності, в якій спільність крові і походження була головним принципом народного єднання, але ніколи не була й не могла бути виключним чинником його. Це слід мати на увазі, кажучи про народ як етнічне, родове, генетичне поняття. Мова тут йде про чільний принцип етнічного самовизначення і самоусвідомлення, а не про історичну дійсність етносу як такого.

В одному відношенні можна провести певну аналогію між становленням нації і... розвитком промисловості (зважаючи, звичайно, на умовність будь-яких аналогій). Промисловість залучає від початку у свій обіг працьовитість і живу силу селянства – тобто чинники, не нею вироблені. Вона їх лише використовує для вирішення своїх завдань, для живлення індустріального виробничого процесу. Визначаючи суть промисловості, ми навіть не зазираємо на цю її “природню” передумову, хоча вона значною мірою – разом з ресурсами країни, обсягом і номенклатурою її корисних копалин, ландшафтом, кліматом, історично усталеними зв'язками та інфраструктурою тощо, тобто разом з іншими природними передумовами розвитку, накладає на останній свій неповторний відбиток і робить, скажімо, японську промисловість чимось іншим, ніж американська або англійська.

Так само нація має в певному етнічному житті, з усім його історико-культурним надбанням, певну “природню” передумову для свого існування. Без якої нації немає і без якої вона не може бути, але з якою її аж ніяк не можна ототожнити і яка не визначає суті національного взагалі. Коли ми кажемо про національне самовизначення як певний процес суспільного, взагалі народного життя, то мова передусім іде не про наступний – за племенем та народністю – щабель етнічної історії, а головним чином про *цивілізаційний вибір*. Етнос, який обирає себе як націю і починає будувати загальнонаціональне життя, тим самим залучається до європейської цивілізації, хоч би культурні інтенції його життя були неприйнятними і навіть протилежними духові європейського світу. Так само, як індустрію чи зброю та військову організацію, що є здобутками Європи, залучають до обширу європейської цивілізації ті народи і країни, які використовують ці здобутки у зовсім іншій, несвропейській культурній “парадигмі”. Націю дещо грубувато можна назвати історичною машиною, яка перетворює етнічне життя у певний, цивілізаційно означений світ – так само, як промислові машини і технології перетворюють речовину природи на речі для людського використання.

Мова, походження, звичаї, всі ознаки родової за суттю спільноти, становлять лише передумову національного життя, з якими останнє безпосередньо не співпадає. Спільність нації створюється вирішальним чином єдністю історичної дії, у якій чільне місце посідає (як витвір і передумова такої дії) *власна національна держава*. Історія має два обличчя, суттєво різні за сенсом, хоча й тотожні за йменням. Вона, по-перше, те, що з нами трапляється і через що складається наша доля; по-друге: те, що ми самі робимо з власним буттям, досягаючи певної долі. Нація є похідною від власної історії, ембріоном якої є потяг до того, щоб цю власну історію мати і самим влаштувати своє життя. Що вдається нації зробити на цьому шляху, визначає її місце серед інших націй, а разом з цим – і її історичну роль. Народ від нації відрізняється так само, як відрізняється людина, позбавлена чіткої самосвідомості й самовладно здійснюваних прагнень, від того, хто їх має.

Нація-воля-історія. Можна вважати встановленим, що сутність нації невід’ємна від сутності історії і знаходиться у прямій залежності від набуття етнічним життям виміру *історичності*. Останній означає, звичайно, не голий факт того, що життя народу має свою тривалість, тобто відбувається у часі. Історичність не зводиться й до самої лише спадковості, тягlosti етнічного життя. Вона означає особливе співвідношення буття з часом, *освоєння етносом часу свого буття*, а відтак і власної долі, в контексті історичних зусиль інших народів.

Історія – не просто “послідовність змін” або “хід речей”. Буття набуває ознаки історичності, відколи у ньому діє владнаюча його воля. Через це час ставиться у принципово нове відношення до суцього. Він потрапляє у середину буття суцього, стає його внутрішньо визначаємою характеристикою. Якщо час виражає зміну світу, в якому суще (в нашому випадку – етнос) є не більш як частковістю, цілком підпорядкованою загальному ходу речей, то цим часом сутність конкретного буття не захоплена. Воно знаходиться у загальному часі, і оскільки воно є для часу, воно існує для світу, але світ та час не існують для нього. Час для такого етносу не складає його часу. Він знаходиться у часі, але час не став часом його самовизначення.

Інша ситуація виникає для етносу, який має власну самоврядну волю. Завдяки волі влаштовується власне буття: воно змінюється у відповідності до власних прагнень, йому надається відповідаюча цим прагненням динаміка і структура. Влада всезагального буття більше не є безумовною. Час, дотоді обумовлений загальними процесами, по відношенню до яких буття конкретного етносу було цілком підпорядкованим, частковим, не маючим власного значення моментом, стає часом саморозвитку етносу.

Відтак виникає свій час: час, котрий належить даному конкретному етносу і стає його внутрішньою характеристикою. Не може існувати національний характер без відчуття часу, бо саме у психологічному часі розгортаються події історії народу, на які повинні перетворитися мінливі і зумовлені безліччю обставин зовнішні випадки його життя. Власний час не є безвідносним до буття етносу: він не тільки охоплює його як загальна хронологічна рамка, а й визначається подіями власного існування народу. Такий час стає історією народу, обширом розгортання його долі. Часовість набуває якості історичності. Історія виникає, отже, як здобуття влади над часом. У цьому її найзагальніший сенс. Хоча, як впливає зі сказаного, владу цю не можна звести до здатності людини свавільно розпоряджатися новим незвичним предметом – часом. Історичність буття означає, що час належить самому буттю етносу, вкорінений у ньому самому і пліни його існування.

Зв’язок волі та історії (часу буття) виявився досить чітко. Прикладання до власного буття волі надає перетворенням буття характер самозмін. Час завдяки цьому стає внутрішньою якістю існуючого. Ця імманентність часу буттю, розгортання буття у внутрішньому часі взаємопов’язаних подій, висловлюється поняттям історії. Наскільки народ влаштовує життя власними зусиллями, настільки стає історичною особою – тим, хто знаходиться у історії й глибоко дотичний їй.

Національна ідея. Народ перетворюється на суб’єкта історії не самим лише спонтанним перебігом подій. Як впливає з попереднього аналізу історичності, входження в історію є цілеспрямованим процесом свідомих себе зусиль народу. Загальною формою самоусвідомлення себе у історії та історичного самопокладання стає в межах етнічного життя *національна ідея*. Нею охоплюється перспектива історичного існування народу, закладаються інтенції його волі, в ній міститься той проєкт жаданого майбутнього, без детермінації котрим не повстав жоден суб’єкт історії і без якого буття втрачає вимір історичності.

Зазвичай у національній ідеї вбачають консервативний та обособлюючий чинник суспільного життя. Але така точка зору зростає на ґрунті ототожнення національної ідеї з етнічною картиною світу і взагалі етнічно специфікованим світоглядом. Натомість дійсний сенс національної ідеї, котра як особливе духовне утворення бере початок від доби формування новоевропейських націй, полягає у протилежній інтенції. Головною спрямованістю національної ідеї є перетворення народу у націю, а відтак – введення цього народу у історію, подолання природньої замкненості його життя і від’ємності від світового загалу.

На протязі двох останніх сторіч історія послідовно і невинно набувала всесвітнього характеру. Все нові й нові народи, різні людські спільноти та країни залучалися до єдиного життя людства. Власне, тільки у цей період і утворюється єдине людство. Його відкриття співпадає з процесом його утворення. Активною, визначальною, ініціюючою силою цього процесу була європейська цивілізація. Всесвітня історія, як і географічна звіданість планети, є її цілковитою заслугою і витвором. Тому не дивно, що від початку всесвітня історія була (значною мірою залишається й дотепер) продовженням історії європейської цивілізації.

Довгий час європейська (західна) воля була єдиним двигуном всесвітньої історії. Але ХХ сторіччя внесло докорінну зміну в цю ситуацію. Буття народів, від початку лише втягнутих у всесвітню історію силою європейської експансії, поступово набувало історичного характеру. Людська воля, дотоді замкнена у межах локального життя і найближчих потреб, відтепер все впевненіше діяла у новій царині – загальнонародному житті. Ця нова воля перетворювала народи, раніш консолідовані у собі майже природними зв'язками спільної мови, звичаїв, вірувань, почуттів та прагнень, в історичні спільноти людей – нації. Основою загальнокультурної, життєвої єдності народів (тобто його буття як нації) стала спільна воля, котра застосовувалася народом до свого життя і владнання власної долі.

Для кожної людської спільноти був заведений і почав свій відлік годинник історичного часу. Якщо великі географічні відкриття подарували людям простір, зробивши відкритим та знаним обшир “кола земного”, то національне самовизначення стало основою великого осягнення часу, котре у вигляді всесвітньої історії стає спільним надбанням всіх людей і робить людство реальним фактом буття. Можливо, цими двома звершеннями – освоєнням простору та часу, – здійснена історична місія новоєвропейської цивілізації. Це передбачення не позбавлене вірогідності, але обговорення його створює окрему тему філософії історії. Наша ж мета полягає у визначенні сенсу національного буття, адже саме у вигляді перетворення народу, згуртованого на суто етнічних чинниках, у націю здійснюється його історично-проективне самоствердження в обширі всесвітньої історії.

Нація та її держава. Сутність нації можна визначити як історичну єдність природньокультурної спільноти людей (етносу), котра виникає на основі формування й прикладань єдиної волі до загальнонародного життя, що робить це життя у повному сенсі історичним. Національне буття завдяки цьому набуває особливого метафізичного смислу. Воно перестає бути простим синонімом загальнонародного життя, а позначає самостійне історичне існування народу. Які висновки з цього випливають?

Передусім той, що виникнення самоврядної, загальнонаціональної волі з необхідністю змінює характер бувшого буття. Історичне буття низкою принципів властивостей відрізняється від буття позаісторичного. Але неможливо уявити, що радикальна зміна характеру буття може не зачепити того, кому воно належить. Історія створює діяча. Набуваючи історичного характеру, змінюється не лише існування народу, а й сам народ, котрий веде це нове, принципово відмінне від минулого існування. Перетворене буття знаходить (і створює) собі відповідного діяча. Поняття нації висловлює цю радикальну трансформацію у самому народі, котрий більше не може полишатися у своїй минулій культурно-етнічній єдності. Спроможність етносу бути нацією – тобто його історичний успіх, перетворення на діяча історії – визначається тим, наскільки він буде здатен до нової історичної єдності, у котрій минула культурно-етнічна спільність стільки ж зберігається, скільки й долається.

Розумінню цього співвідношення назагал властиво філософії української національної ідеї у ХХ сторіччі. Так, наприклад, О.І. Бочковський зазначає: “Народ – це, так би мовити, націотворчий сирівець, з якого може розвинутися нація. Народ – це етнографічна, національно не викристалізована ще маса. Нація ж – масово усвідомлений й організований колектив. Народ – це етногенетичний розчин; нація – це викристалізований суспільний агрегат”. І далі: “Модерні нації розвинулися впродовж останніх майже двох століть. Модерна нація є кінцевим виявом новітнього культурно-історичного процесу. Народ – це старий витвір не лише історичного, але й природнього процесу, вихідними точками якого бцли розпорошені племена, злучені кров'ю, себто спільним походженням. Територія, як спільна батьківщина, об'єднувала народи. Історія моделювала їхню душу, себто свідомість власної відрубності та самотності”.

Через подолання культурно-етнічної локальності, суто місцевої визначеності, проходить шлях становлення всіх історичних націй. Ми спостерігаємо це у кожній з європейських країн за доби формування їх загальнонаціонального буття. На шляху свого становлення французська нація, наприклад, долає місцеву відокремленість Провансу й Бретані, Нормандії та Гасконі, Лотарингії та Фландрії, так само як і споконвічний розподіл Північної та Південної Франції, котрий здавався непорушним. Через ще більш складні форми подолання не лише культурно-етнічної замкненості, але й місцевої державності, відбувається становлення італійської та німецької націй. Загалом кажучи, історія формування будь-якої нації з необхідністю вирішує проблему подолання своєї власної культуретнічної обмеженості, котра може стати нездоланою перепорою на шляху історичного буття народу і не дозволить йому виробитися у націю. Подолання культуретнічної обмеженості складає вельми складний процес, аналізувати подробиці якого зараз недоречно. Обмежимося лише одним принциповим зауваженням.

Коли мова йде про подолання шляхом історичної єдності народу його минулої культуретнічної єдності, то це аніскільки не означає відмови від власної культурної самотності. Нація не означає також нівелювання своєрідних виявів місцевого життя у абстрактній одноманітності існування. У становленні свого національного буття народ долає не унікальність своєї історичної особистості, а *внутрішню розпорошеність власної волі*. Нація як нове буття народу означає не відмову від самотності, а формування єдиної волі народу. Головним і вирішальним втіленням цієї єдиної волі стає *національна держава*.

Фактично лише у національній державі можуть бути забезпечені реальні та міцні можливості для розвитку початків власної культури народу. Більш дієві гарантії їх збереження та розвитку історії невідомі. Тому подолання культуретнічної обмеженості (і разом з тим відокремленості), в котрій існує зазвичай народ, не маючий історичного

буття, становить разом з тим єдину гарантію збереження та розвитку культуретнічної самобутності цього народу. Досягаючи єдності загальнонародної волі у формі встановлення власної держави, народ (тепер вже нація) стільки ж долає, скільки й зберігає свою висхідну буттєву визначеність. Найкраще характер цієї зміни виражає християнське поняття “переображення”, яке означає не “заміну” минулого змісту особистості іншим, а просвітлення людської істоти світлом нового життя, й тим самим перетворення його у нову людину.

Слід врахувати ще одну важливу зміну у характерні народ, яка пов'язана з перетворенням його життя у національне буття. Вона стосується нового зв'язку між нацією та місцем її існування.

Народ є поширеним на певній території. Його культурно-етнічна, донаціональна спільність, це виключно його самого обіймаюча єдність. Це єдність його культурного життя. Люди іншого походження (тобто національності) не сприймаються як належачі до буття цього народу, хоч би вони й мешкали з ним поруч. Для народу існує більш-менш усталена територія мешкання, котру він вважає земним простором свого життя і котру у цій якості ладен відстоювати. Але на цій землі він здійснює лише власне буття, яке тільки зовнішнім чином долучається до життя людей інших національностей. З початком справжньої власної історії народу, становище з необхідністю повинно змінитися. Оскільки воля народу набуває чітко оформленої єдності, втілюючись у відповідних формах соціальності й передусім у національній державі, територія розповсюдження народу вперше перетворюється на країну у власному сенсі слова. Ставаючи нацією, народ приймає на себе відповідальність не тільки за себе самого, але за певну землю, країну. А відтак – й за все, що в ній є, і передусім за всіх людей, котрі в ній мешкають.

Осягнення історичної долі. Усвідомлення та здійснення цієї нової відповідальності далеко не завжди є простим і безпроблемним. У досвіді історії доволі прикладів, коли ті чи інші народи з різних причин виявлялися неспроможними ефективно вирішити це завдання. Осягнення народом нової історичної долі відбувається вельми непросто й інколи перетворюється на справжню драму. Нездатність народу усвідомити нову історичну відповідальність, нові межі й можливості свого буття, призводить до націоналізму у негативному сенсі слова. Сутність націоналізму як негативного чинника життя народів полягає не в тому, що люди певного народу прагнуть слідувати основам свого національного життя та розвивати їх. У цьому полягає природне і незаперечне право кожного народу на власну культурну ідентичність: на те, щоб бути “самим собою”. Якщо подібне прагнення називають націоналізмом, то такий націоналізм не може не бути виправданим. Так само, як недоторкана гідність особистості, так само недоторкана культурна гідність кожного народу.

Націоналізм набуває негативного сенсу в умовах, коли волею історії та власного самовизначення конкретний народ ставиться у положення нації. Коли, іншими словами, приймаючи у свою історичну відповідальність всіх людей країни, титульний народ не розуміє чи, ще гірше, свідомо ігнорує цю свою відповідальність, визнаючи правочинність лише власних культурних засад. Країна і нація, підкреслимо ще раз, є єдностями *історичними*, і тому їх буття не можна заснувати виключно на принципах територіальної й культурно-етнічної спільності. Національне життя тільки тоді буде успішно розвиватися та уникне руйнівних конфліктів, коли до складу нації будуть входити й втягуватися всі люди країни. Тільки у цьому випадку нація має майбутнє і дійсно відповідає своєму імені.

Таким чином, нація виявляє себе як поняття громадянське і має у своїй основі рівність усіх людей перед єдиною волею нації (державою), тобто рівність їх громадянських прав незалежно від етнічної належності. Лише на цьому міцному фундаменті громадянської єдності може існувати, розвиватися і вирішувати свої історичні завдання нація. В іншому випадку ми мали б перед собою єдність волі народу, але у вигляді *імперської*, а не національної держави, що дозволяло б говорити про внутрішню суперечливість та конфлікт національного буття. Тут ми впритул підходимо до питання про форми і проблеми самовизначення народу в якості нації.

Визнання нації за універсальну форму буття народів набуло чинності у вигляді права нації на самовизначення, котре стало загальним принципом суспільного життя і одним з загальновизнаних невід'ємних прав людини. Але правильніше казати не про “самовизначення націй”, а про “національне самовизначення”. Різниця полягає у тому, що у першому випадку нація розуміється як щось наявне та як таке діюче. Принцип самовизначення нації формулює право даного історичного суб'єкту, нації, на свободу дії, – право, в якому він отримує нічим не обмежену можливість слідувати своїм історичним інтересам та прагненням (тобто діяти на основі власного вибору та волі). У другому випадку акцент інший. Принцип національного самовизначення висловлює невід'ємне історичне право кожного народу, етносу, на перетворення у націю – тобто його право на національне буття. Найважливішою політичною умовою (і в той же час ключовою політичною формою) цього перетворення є утворення народом своєї держави у межах історичної царини свого мешкання. В особі власної державності народ вперше набуває можливості розпоряджатися власною долею, тобто його існування віддається власній його волі.

Зрозуміло, що процес національного самовизначення аж ніяким чином не можна звести до чисто політичного боку справи, а цей останній – до утворення народом самостійної держави. Оскільки мова йде про право народу бути чи стати нацією, у ході національного самовизначення повинні бути здійсненні всі принципи національного буття. Їх загальним виразом слугує *громадянське суспільство*, котре розуміється широко, як певний тип суспільного устрою з відповідним економічним ладом, соціальною структурою, культурними (у тому числі правовими) інститутами.

Самостійна державність, будучи взятою у вигляді абстрактного політичного принципу, складає необхідну, але настільки ж і абстрактну передумову національного становлення – процесу “вироблення” народу у націю. Разом з чітким означенням цього принципу, необхідно так само чітко визначити проблеми та протиріччя, пов'язані з його здійсненням у історичному житті народів. Висловимо ці проблеми у двох зауваженнях.

Зауваження перше: спокуса державності. Держава втілює у собі настільки високу концентрацію влади, якій нема що протиставити суспільству, котре ще не здобуло належної громадянської структури. Ця концентрація влади, природньо, породжує нічим не обмежену спокусу державної узурпації всієї суспільної волі. Внаслідок такого розвитку

подій держава здатна перетворитися й дійсно перетворюється із передумови розвитку національного життя у нездоланну перепону для цього розвитку.

З цієї причини національне самовизначення найбільш продуктивно там, де встановленням самостійної національної держави завершується історичний процес становлення громадянського суспільства. У цьому випадку встановлюються не тільки держава незалежна, але й загальнонаціональна, тобто загальнонародна. У найзагальнішому вигляді головні принципи загальнонаціональної держави висловлені у “Декларації незалежності США”. Це “держава самого народу [тобто народом встановлена і волею народу легітимізована. *Принцип народу як суверена влади*], керуємої через народ [тобто народ в особі громадян держави сам формує та контролює органи державної влади. *Принцип громадянського самоуправління*], та в інтересах народу” [тобто потреби та інтереси громадян визначають цілі, спрямованість та засоби діяльності держави. *Принцип національної доцільності*, втілений у комплексі невід’ємних прав людини та приматі суспільства над державою]. Всі разом ці принципи забезпечують справжнє народовладдя, народний волевияв у точному смислі слова.

Таким чином, для національного становлення народу необхідна не просто самостійна, а загальнонаціональна держава. Тобто сама держава повинна набути належної політичної форми; котра, зрозуміло, рідко коли дається з самого початку і зазвичай досягається лише в наслідок доволі складного процесу розвитку національної державності: процесу, котрого – у свою чергу це необхідно підкреслити – просто не може бути без наявності власної держави.

Зауваження друге: перепона у національному самовизначенні. Право національного самовизначення складає юридичний принцип, відкрити можливість для історичного буття народу, котру можуть закривати й часто справді заступають реальні історичні обставини. Перерахуємо головні з них.

По-перше, практично не існує народу, історично належного самому собі і не залученого до складу іншого політичного тіла. Природньо, що спроби власного волевияву народу наштовхуються у цьому випадку на волю охоплюючого політичного організму, політичною частиною котрого дотоді був народ, що став на шлях національного самовизначення. Народ, котрий завжди складає більш-менш усталену культурно-історичну цілісність, не може стати нацією інакше, ніж постаючи проти частковості свого політичного, а разом з тим й історичного буття.

Так само природньою є й зворотня реакція минулої політичної цілісності, котра чинить спротив порушенню своєї єдності і намагається продовжити своє історичне буття. Зіткнення політичних та історичних волей у цьому випадку неминуче. Існує питання “лише” про форми, в яких дане протиріччя розв’язується. Зайве пояснювати, що “форми” тут вагоміші, аніж саме питання. Сукупність ситуацій, пов’язаних зі станом національної волі, що формується та долає свою частковість з одного боку, – і минулої політичної волі, яка відстоює донціональну цілісність та прагне перешкодити національному самовизначенню, назвемо агональною проблемою (від грецького “агон” – “змагання”).

По-друге, історична область, населена народом, не завжди має чіткі кордони, а якщо навіть вони чіткі, не завжди народ поєднан у цих кордонах. Наприклад, один народ та його історична область можуть виявитися поділеними між різними державами, як це має місце у відношенні курдів. У цьому випадку до завдань становлення національної держави додається завдання придбання своєї країни. Всі питання та протиріччя, пов’язані з надбанням історично правочинної території новонародженою національною державою назвемо територіальною проблемою.

Нарешті, по-третє, якщо навіть народ має свою країну, він зазвичай не має повної солідарності населення у встановленні самостійної держави і в русі по шляху національного самовизначення. Найчастіше найбільш гострим чинником, обумовлюючим недостатній ступінь національної солідарності (тобто згоди громадян на національне самовизначення) є етнічна негомогенність населення. Буває, що титульний етнос складає чисельну меншість у власній країні чи ситуація близька до цього (приклад Естонії). Комплекс виникаючих у зв’язку з цим складних питань назвемо демографічною проблемою.

Далеко не кожен народ схильний йти по шляху національного самовизначення. Не можна вбачати в останнім всезагального і необхідного історичного закону. Право національного самовизначення – це культурно-історична (а відтак й економічна, політична, соціальна, духовна) можливість, яка створюється й надається народам певним типом цивілізації, а саме – європейською цивілізацією. Точніше навіть – новоєвропейською, або західною у сучасному сенсі слова. В інших цивілізаціях такого права, як універсально людського, не існує. Хоча, зрозуміло, історія всіх континентів та ейкумен наповнена боротьбою різних народів за свій політичний вплив, за встановлення та посилення своєї держави. Але навіть там, де для цього знаходяться обґрунтування (зазвичай вони відсутні), вони виходять з іншого принципу, ніж національне самовизначення (найчастіше – з релігійного). Багато ж що у світі, людьми населеному, відбувається взагалі без будь-якого права.

Література.

1. Бочковський О.І. Вступ до націології. – Мюнхен, 1991-1992. – С. 14-15.